DOI:10.26104/IVK.2019.45

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 12, 2019

Эргешов М.К.

ЭКОНОМИКАНЫН АЗЫРКЫ ШАРТЫНДА АГРАРДЫК ИШКАНАЛАРДЫН НЕГИЗГИ КӨРСӨТКҮЧТӨРҮН КЕЛЕЧЕК МЕЗГИЛГЕ БОЖОМОЛДОО ШАРТТАРЫ

Эргешов М.К.

УСЛОВИЯ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ПЕРСПЕКТИВУ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИКИ

M.K. Ergeshov

CONDITIONS FOR FORECASTING THE MAIN INDICATORS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES FOR THE FUTURE IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

УДК: 338.27+338.436

Бул макалада акыркы жылдары айыл-чарба продукцияларынын чыгарылышы жана аларды кайра иштеп чыгуу боюнча божомолдоо процесстери жана ошондой эле айыл чарба ишканаларынын чыгарган продукцияларын экономика-математикалык ыкмалардын жардамы менен божомолдоо жолдору камтылган. Иштеп чыгарылган айыл чарба продукциясы сапатуу, эл алгыдай өтүмдүү болсо, анда ал фирманын кадыр-баркын жогорлатып, эл аралык деңгээлде иштешине, кирешени мол табышына салымын кошуп товар тескеринче өтүмсүз жагына ооп кетсе, анда ишкананын кадыр-баркы төмөндөп олтуруп жабылып калышы дагы ыктымал. Эл аралык тажрыйбада мындай нуктагы көрүнүштөр эң эле арбын кездешет. Учурда агрардык орто бизнестин келечектүү багыттарын аныктоодо, ишканалардын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууну жөнгө салууда, экономика жактан баалоодо ар экономика-математикалык методдор колдонулат.

Негизги сөздөр: *болжолдоо, өндүрүш, эмгек, натыйжалуулук, насыялоо, технология, ишкана, жер, экономика, анализ.*

В статье описаны процессы прогнозирования производства и переработки сельскохозяйственной продукции в последние годы, а также способы прогнозирования выпуска сельскохозяйственных предприятий экономико-математическими методами. Если качество сельскохозяйственной продукции высокое и рыночное, то репутация компании будет падать, и компания будет закрыта, если продукт станет убыточным, что будет способствовать репутации компании и ее прибыльности на международном уровне. В мировой практике это явление наиболее распространено. В настоящее время используются различные экономико-математические методы для выявления перспективных направлений агробизнеса, регулирования конкурентоспособности предприятий, экономической оценки.

Ключевые слова: *прогнозирование, производство, труд, эффективность, кредитование, технология, предприятие, земля, экономика, анализ.*

The article describes the processes of forecasting the production and processing of agricultural products in recent years, as well as methods for forecasting the output of agricultural enterprises by economic and mathematical methods. If the quality of agricultural products is high and marketable, then the company's reputation will decline, and the company will be closed if the product becomes unprofitable, which will contribute to the company's reputation and its profitability at the international level. In world practice, this phenomenon is the most widespread. Currently, various economic and mathematical methods are used to identify promising areas of agribusiness, regulate the competitiveness of enterprises, and economic assessment.

Key words: *forecasting, production, labor, efficiency, lending, technology, enterprise, land, economics, analysis.*

Кыргыз Республикасынын жашоого жөндөмдүүлүгүнүн негиз салуучу шарттарынын бири болуп айыл чарбасы саналат. Аны ийгиликтүү жүргүзүү жана башкаруу өлкөбүздүн туруктуу иштөөсүнө жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө таасирин тийгизет. Айыл чарбасы ээлеген абалдын спецификалуулугу, биринчиден, калк үчүн тамак-аш продукттарын өндүрүү жана жумушчу күчүн кайра өндүрүү менен, экинчиден экономиканын башка тармактары үчүн сырьё өндүрүүсү менен шартталат. Мындан, айыл чарба өндүрүшүнүн жогору деңгээли биринчи кезекте өлкөнүн аймактарынын өнүгүүсүн камсыз кылат деген бүтүм чыгарууга болот. Өлкөнүн президенти тарабынан Жогорку Кеңешке, Өкмөткө анык сунушта-

DOI:10.26104/IVK.2019.45

малар берилди. Алар түздөн-түз аймактарды өнүктүрүүгө, анын ичинде айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн өтө курч көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган эле, анткени аймактар үчүн бүгүнкү күндө социалдык-экономикалык шарттарды олуттуу аймактык дифференциациялоо мүнөздүү.

«Бүтүндөй алганда, агрардык сектордун алсыз жактарынын бири болуп төмөнкүлөр саналат: айыл чарба жандыктарынын генетикалык потенциалынын деңгээлинин төмөндүгү; ветеринардык базанын алсыздыгы; эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндүгү; жандыктардын продукттуулугунун төмөндүгү; өндүрүштүн жаратылыштык-климаттык жагдайлардан көз карандылыгынын жогорулугу; негизги каражаттардын жешилүүсүнүн жогорулугу; тармактын инвестициялык жагымсыздыгы; техникалык жактан артта калуусу; инновациялык иштелмелерди ишке киргизүүнүн начарлыгы.Аталган көйгөйлөрдүн баары айыл чарба продукциясынын импорттон көз карандылыгынын жогору деңгээлине алып келет. Продукциянын импортунун жогорулоосунун себеби болуп айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн продукциясынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн төмөн деңгээли саналат керек» [1, 179-б.]. Ушуга байланыштуу бул маселени чечүү үчүн төмөнкү чараларды көрүү керек: дан тармагынын экспорттук потенциалын дан сырьёсун кайра иштетүүнүн жаңы технологияларын өнүктүрүү жолу менен жогорулатуу; артыкчылыктуу өсүмдүктөрдүн аянтын кеңейтүү жолу менен айыл чарба өсүмдүктөрүнүн айдоо аянттарын түзүмдүк өзгөртүүнү жүргүзүү; мал чарбасында ири мүйүздүү малдардын этинин экспорттук потенциалын жогорулатуу боюнча жумуштарды улантуу; асыл тукумдук базаны жана малдын жана канаттуулардын генетикалык потенциалын жогорулатуу боюнча жумуштарды улантуу; менчик ээлеринин түзүмүн ири айыл чарба түзүмдөрүнүн пайдасына өзгөртүү; эт, сүт даярдоонун, сырьёлук зоналарды оптималдуу камтуу тутумдарын өркүндөтүү; тармактын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жолу менен агрардык сектордун экспорттук потенциалын ишке ашыруу; экономиканын заманбап алдыңкы куралдык жана математикалык ыкмаларын Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын чарба жүргүзүүчү субъекттерин башкаруу тутумунда колдонуу жана айыл чарба өндүрүүчүлөрүн башкаруу тутумун оптималдаштыруунун негизги багыттарын өлкөнүн аймактарын аймактардын жаратылыштык-климаттык, уюштуруучулук, өндүрүштүк, инвестициялык ж.б. мүнөздөмөлөрүн эсепке алуу менен айыл чарба продукциясынын анык бир түрүн өндүрүүгө так адистештирүү үчүн изилдөө, бул болсо өз кезегинде өндүрүш факторлорун натыйжалуураак иштетүүгө, өндүрүштүк чыгымдарды кыскартууга мүмкүнчүлүк берет жана натыйжа катары, атаандаштыктын жогорулоосуна өбөлгө түзөт. «Дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрү өнүгүүнүн тарыхый жолдорун басып өтүштү, экономикалык жана социалдык көйгөйлөрдү чечүү үчүн өзүлөрүнүн мамилелерин, салттарын жана көз караштарын иштеп чыгышты. Демократияга жана базар экономикасына бардык жалпы багыт алганда, чечимдердин конкреттүү жолдору, методдору жана формалары айырмаланып, өздөрүнүн улуттук өзгөчөлүктөрүн киргизишет. Демек, теориялык негиздерде, албетте, бири-бирин толуктап турган же кандайдыр бир жаңы нюанстарды жана жалпылоолорду аныктаган, же бири-бирин жокко чыгарган ар кандай чечмелөөлөр бар. Бул коркунучтуу эмес жана тынчсызданбоо керек, тескерисинче экономикалык процесстерди тереңирээк билүүгө жана түшүнүүгө жана саясатта кыйла акылга сыярлык, туура экономикалык чечимдерди иштеп чыгууга өбөлгө түзөт. Радикалдуу рыноктук реформаларды илимий негиздөө үчүн базар мамилелеринин өнүгүшүнүн шартында, Кыргыз Республикасынын экономикасын изилдөө өнүгүүнүн стратегиялык багыттарын иштеп чыгуу үчүн өзгөчө мааниге ээ. Бирдей эмес социалдык-экономикалык өнүгүү социалдык чыр-чатактарды пайда кылып, алардын экономикалык абалынын деңгээлиндеги ажырымды күчөтөт. Радикалдуу реформалардын шартында калктын жашоо сапатын жогорулатуучу эң натыйжалуу өнүгүүнүн жолдору жана келечеги аныкталды Мындай шартта өкмөт максаттуу программалар аркылуу инвестор катары же өнүмдөрдү керектөөчү катары катышып, өлкө экономикасынын өсүшүнө салым кошкон долбоорлорду ишке ашырууга көмөктөшүшү керек» [2, 19-б.].

«Азыркы учурда, эл чарбасынын тармактарын өнүктүрүүдө конкреттүү экономикалык жана административдик маселелерди чечүүдө математикалык методдорду колдонууга эч кандай каршылыгы жок. Экономикалык жана математикалык моделдөөнүн артыкчылыгы, эгерде моделде келтирилген божомолдор туура болсо, анда моделден чыккан тыянактар туура болот. Эгерде өбөлгөлөр туура эмес болсо, анда моделдин натыйжаларын чындык менен салыштыруу бул өбөлгөлөрдүн дал келбестигин көрсөтөт. Бул учурда, математикалык модель алдыга коюлган илимий гипотезалардын же экономикалык өнүгүүнүн болжолдонгон багыттарынын тууралыгын текшерүү каражаты боло алат. Эгерде жай туура болсо, анда

DOI:10.26104/IVK.2019.45

макроэкономикалык кубулуштардын жана процесстердин математикалык моделдерин колдонуп, кабыл алынган башкаруу чечимдеринин узак мөөнөттүү кесепеттерин изилдөөгө болот. Бул, айрыкча, айыл чарба, ирригация, жолдор, энергия менен камсыздоо тармактары, социалдык инфраструктура жана башкалар сыяктуу тармактарда айкын көрүнүп турат» [3, 174-б.].

Азыркы мезгилде биздин мамлекеттин экономикасы оор абалда экени талашсыз. Мамлекеттин карызы акчалай алганда, анын суммасы 2019-жылдын аягында 4 миллиард АКШ долларынан ашты. Өсүп келе жаткан карыз, дагы деле болсо жетишсиз деңгээлде чыңдалган каржы-экономикалык тутумдарга көңүл чөгөрүп, жалпы экономикалык кырдаалды туруксуздаштырат жана өнүгүүнүн үзгүлтүккө учурашына алып келет. Ошого карабастан, экономикага финансылык киришүү индикатору (берилген насыялардын ИДПга карата катышы) КМШ өлкөлөрүндө дагы эле эң төмөн деңгээлде.

Рынок негизги жөнгө салуучу болуп саналган жаңы экономикалык шартта, болжолдоо өзгөчө мааниге ээ, анткени коомдук жашоо келечекти көрбөй, анын өнүгүү перспективаларын алдын-ала билбестен мүмкүн эмес. Заманбап шарттарда экономикалык божомолдор коомду өнүктүрүүнүн мүмкүн болгон максаттарын аныктоо жана алардын экономикалык ресурстарга жетишүүсүн камсыз кылуу, узак мөөнөттүү, орто мөөнөттүү жана учурдагы пландар үчүн эң ыктымалдуу жана үнөмдүү варианттарды аныктоо, экономикалык жана техникалык саясаттын негизги багыттары, кабыл алынган чечимдердин жана ар кандай учурда жүзөгө ашырылуучу иш-аракеттердин кесепеттерин алдын-ала билүү. Заманбап коомдун прогрессинин негизги максаты жана зарыл шарты, узак мөөнөттүү келечекте абсолюттук улуттук приоритет - бул адамдын өнүгүшү. Жумушка жөндөмдүүлүктү калыбына келтирүү, адамдардын ден-соолугун сактоо жана чыңдоо милдети мамлекет үчүн эң маанилүү маселелердин бири болгон жана болуп кала берет. Ушундай шарттарда, 1990-жылдардан тартып, продукцияны экспорттоочу кыргызстандыктар (энергия жана алтынды эсепке албаганда, алардын экспорту 1997-жылдан бери экономикалык өсүш көрсөткүчтөрүнө олуттуу таасирин тийгизди), өз базарларында өз ордун жоготушту. Экспорттук потенциалды жогорулатуу көйгөйүн чечүүдө олуттуу тоскоолдук болуп, товарлардын чектелген тизмесине экспорттук берүүлөрдүн өтө эле топтолушу жана көз карандылыгы саналат. «Экспорттун жана импорттун географиялык түзүмүндө олуттуу өзгөрүүлөр 1999-жылдан бери белгиленип келет. Экспорттук жеткирүүлөрдө, КМШ өлкөлөрүнүн үлүшүнүн азайышынын фонунда, башка өлкөлөрдүн үлүшү көбөйгөн. Импорттук түшүүлөрдө, тескерисинче, алыскы чет өлкөлөрдөн товарлардын импортунун үлүшү жыл сайын төмөндөп, КМШ өлкөлөрүнөн товарлардын импортунун үлүшү көбөйгөн. Жаңы соода өнөктөштөрү пайда болгонуна карабастан, алардын сегизөөсү гана - Россия, Казакстан, Швейцария, Кытай, Өзбекстан, Бириккен Араб Эмираттары, Түркия - 2010-жылдан кийин республиканын товар жүгүртүүсүнүн басымдуу бөлүгүн түзүштү (болжол менен 80%). Алыскы чет өлкөлөр менен соода жүгүртүүдөгү экспорттун туруктуу өсүү тенденциясы бар. Кыргыз рыногунун мындай багытын өзгөртүүнү Дүйнөлүк соода уюмунун өлкөлөрү менен соода мамилелери кыйла ыңгайлуу режимде курулгандыгы менен түшүндүрсө болот» [4, 69-б.].

Дүйнөлүк соода уюмунун режими дегенибиз, Кыргызстан протекционизм менен алектене албайт. Бирок кичинекей мамлекет үчүн америкалык, ал тургай орусиялык компаниялардан коргонуу ар дайым кыйын. Кыргызстандын Дүйнөлүк соода уюмунун өлкөлөрү менен соода жүргүзүүсү милдеттүү эмес. Өлкөгө эң ыңгайлуу улуттук режим берилди, демпинг Кыргызстанга каршы киргизилиши мүмкүн эмес, мисалы, Россия менен болгон мамиледе. Кыргызстан үчүн көйгөй Дүйнөлүк соода уюмунун өнөктөштөрүнүн эң жакын коңшулары 3000 км алыстыкта жайгашкандыгында. Бул Тайвань, Япония жана балким Пакистан. Товарларын ташуу үчүн Кыргызстан Казакстан, Кытай же Россия аркылуу өтүүчү каттамдарды колдонушу керек. Бирок бул өлкөлөрдүн басмырлоо чаралары Кыргызстандын экспорттун өнүгүүсүнө олуттуу тоскоол болууда 2019-жылы айыл чарба продукциясын өндүрүү 2018-жылга салыштырмалуу 4,2%га төмөндөгөн. Тактап айтканда, дан өндүрүү 6%га, эт өндүрүү 12,2%га төмөндөгөн. Калктын реалдуу кирешелери төмөндөп, ички жана тышкы инвестициялар төмөндөп, социалдык көрсөткүчтөр төмөндөгөн. Тышкы соода балансынын кескин начарлашы байкалган. Импорттун өсүш арымы (109,9%) экспорттун төмөндөшүнө салыштырганда (96,4%) 2019-жылы соода балансынын терс сальдосунун кескин өсүшүн шарттады. Соода балансынын тартыштыгы 2018-жылга салыштырмалуу эки эсеге көбөйдү. Ошондой эле, инфляциянын өсүмдүгүн жашыруун жогорулатуу тенденциясы байкалган [5]. 2019-жылдын фискалдык саясаты, мурдагы жылдардагыдай эле, салык базасын кеңейтүүгө жана социалдык секторду каржылоого

DOI:10.26104/IVK.2019.45

артыкчылык берүүгө багытталган. Ошентип, салык саясатын өркүндөтүү, анын ичинде жаңы Бажы кодексин киргизүү жана экономикалык өсүштүн басаңдоосунун фонунда салык төлөмдөрүн администрациялоону күчөтүү, бюджеттин киреше бөлүгүн план деңгээлинде аткарууга мүмкүндүк берди.

Литература:

1. Жоробаев М.Г. О проблемах повышения устойчивости возделывания сельскохозяйственных культур [Текст] / М.Г. Жоробаев. // Наука сегодня: постулаты прошлого и современные теории как механизм эффективного развития в условиях кризиса: материалы международной научно-практической конференции. - СПб., 2016. - С. 179-182.
2. Мусакожоев Ш. Современные проблемы экономики [Текст]: Сборник научных трудов / Ш.Мусакожоев; Кыргызский экономический университет. - Бишкек: 2016. - 156 б.
3. Арзыбаев А.А. и др. Международные стандарты финансовой отчетности. - Бишкек: Изд. Макспринт, 2016. - 320 с.
4. Кыргызстан в цифрах. Статистический сборник. - Бишкек: 2019. - 327 с.
5. Социально-экономическое положение: Стат. сборник. Нацстаткома Кыргызской Республики. - Бишкек: Изд. Учкун. Б. 2019.